

OLIVER SACKS

KARISINI ŞAPKA SANAN ADAM

25 sayfalık özlü ve zenginleştirilmiş anlatım

4 kısım • 24 vaka • Basit Türkçe

Beyin, benlik, bellek ve insan onuru

BU SÜRÜMDE

24 vakanın hiçbiri çıkarılmadı

Hasta adları yerine akılda kalan kişi tanımları

Özgün eserin yerini tutmayan, açıklamalı ve eleştirel geniş özet

Bu kitabın şaşkınlığı nereden geliyor?

Sacks'ın anlattığı insanlar bize beynin her gün sessizce yaptığı büyük işleri gösterir. Bir yüzü tanımak, bedeninin nerede olduğunu hissetmek, yeni anı kurmak veya konuşmadaki şakayı anlamak bize kolay gelir. Bu yollardan biri değiştiğinde insan aptal, inatçı ya da tuhaf olmaz; dünyaya başka bir kapıdan ulaşmaya çalışır. Kitabın asıl şaşkınlığı hastalarda değil, normal sandığımız hayatın ne kadar karmaşık olduğundadır.

Vaka değil, insan

Her bölümde önce neyin değiştiğini, sonra hangi becerinin sağlam kaldığını ve kişinin hayatını o beceriyle nasıl yeniden kurduğunu izleyeceğiz. Tanı, insanın tamamı değildir. Müzik, resim, ritim, dokunma, alışkanlık ve güvenilir ilişkiler kimi zaman kaybolan yolun çevresinden geçen yeni bir köprü kurar. Bu köprü etkileyici olabilir; fakat harcanan emeği ve bakım yükünü romantikleştirmemek gerekir.

Bu kitap neden hâlâ şaşırtıyor?

Bir insan gözleri sağlam olduğu hâlde karısını şapka sanabilir mi? Kendi bacağını yatağa bırakılmış yabancı bir uzuv gibi görebilir mi? Yeni yaşadığı dakikayı kaydedemediği hâlde müzik dinlerken derin bir bütünlük hissedebilir mi? Oliver Sacks'ın kitabı bu soruları bir korku gösterisi kurmak için değil, olağan sandığımız görme, bellek, denge ve beden duygusunun ne kadar karmaşık olduğunu göstermek için sorar. Her vaka beynin küçük bir parçasından çok daha fazlasını anlatır: İnsan kaybolan bir becerinin çevresinde nasıl yeni bir hayat kurar?

Hekim değil hikâye anlatıcısı gibi

Sacks bir nörologdur; fakat yazarken yalnız test sonucunu sıralamaz. Hastanın odadaki hareketini, sevdiği müziği, utancını, mizahını ve kendine bulduğu çözümü izler. Bu yöntem bazen romantik bilim adını verir. Buradaki romantik sözü duygusal süs demek değildir. Hastalığı soyut bir bozukluk olarak değil, belirli bir insanın hayatında aldığı biçimle anlamaya çalışmaktır. Bir haritada yolu görmek yetmez; o yolu yağmurda, yorgun ve elinde ağır bir çantayla yürüyen kişinin deneyimini de bilmek gerekir.

İsimler yerine akılda kalan insanlar

Bu anlatımda hastaların harflerden oluşan adlarını ezberletmeyeceğiz. Müzikle yön bulan öğretmen, 1945'te kalan denizci, bedenini gözleriyle yöneten kadın, gözlüğüne su terazisi takan adam ve sayılarla konuşan ikizler gibi akılda kalan tanımlar kullanacağız. Gerçek kişiler hakkında konuştuğumuzu unutmamak için onları yalnız hastalıklarıyla tanımlamayacağız. Her bölümde güçlü kalan yanları, çevrenin tepkisini ve kendi çözümlerini de göreceğiz.

Bugünkü bilgiyle araya mesafe koymak

Kitap 1985'te yayımlandı. Nörolojik bilgi, görüntüleme yöntemleri, tanı ölçütleri ve engellilik dili o tarihten beri değişti. Bazı anlatılar güçlü klinik gözlemler olarak değerini korurken bazı yorumlar tartışıldı. Tek bir vakadan bütün insanlar hakkında sonuç çıkarılamaz. Bu rehber Sacks'ın anlattığını açıklar, fakat onun her yorumunu son söz saymaz. Güncel tıbbi bilgiyi kısa ve anlaşılır biçimde ekler; tanı ve tedavi önerisi vermediğini de açıkça belirtir.

Dört kapı

Birinci bölümde kayıplar vardır: Tanıma, bellek, beden hissi, denge veya dikkatin bir yanı eksilir. İkinci bölüm fazlalıklara bakar: Tikler, dürtüler, taşan çağrışımlar ve frenlenemeyen davranışlar. Üçüncü bölüm insanı geçmişe veya başka bir duyuşal dünyaya taşıyan yoğun yaşantıları anlatır. Dördüncü bölüm ise standart testlerde zayıf görünen ama müzik, resim, sayı, hikâye ve doğa içinde güçlü bir bütünlük kuran insanlara yönelir. Dört kapının arkasındaki ortak soru şudur: Bir beceri değiştiğinde benlik de bütünüyle kaybolur mu?

BİRİNCİ KAPI - KAYIPLAR

Sacks ilk bölümde nörolojinin en alışılmış dilinden başlar: Bir işlev eksilmiştir. Fakat hemen bu dilin yetmediğini gösterir. Görme bozuldu demek, nesnenin rengini görememek ile gördüğü biçimi tanıyamamak arasındaki farkı anlatmaz. Bellek kaybı demek, hangi yılların kaldığını, duygusal alışkanlıkların sürüp sürmediğini veya kişinin yeni bir an kurup kuramadığını söylemez. Kayıp bir boşluktur; insan zihni o boşluğun çevresinde başka yollar, alışkanlıklar ve açıklamalar üretir.

01. VAKA - Karısını Şapka Sanan Adam

Akılda kalacak kişi: Müzikle yön bulan bulan öğretmen

Kitaba adını veren adam başarılı bir şarkıcı ve müzik öğretmenidir. Gözleri görüntüyü alır; çizgileri, renkleri ve küçük ayrıntıları görebilir. Sorun, bunları tanıdık bir bütün hâline getirmesidir. Bir yüze baktığında burun, kulak veya çene gibi parçaları seçer ama karşısındaki insanın kim olduğunu çıkaramaz. Öğrencilerini bazen yüzlerinden değil, hareketlerinden veya seslerinden tanır. Muayene bittiğinde karısının başına uzanıp onu şapkası sanması, bu bütünleştirme güçlüğünün en çarpıcı anıdır.

Sacks ona bir gül gösterdiğinde öğretmen biçimi geometrik dille anlatır; koklayınca gül olduğunu anlar. Eldiveni ise beş çıkıntılı garip bir kap gibi tarif eder, kullanımını hemen kavrayamaz. Bu durum körlük değildir. Beyin görüntüyü görüyor, fakat görüntüyü daha önce öğrenilmiş nesne ve yüz anlamıyla güvenilir biçimde birleştiremiyor. Bugün böyle güçlükler görsel agnozi ve yüz tanıma bozuklukları çevresinde daha ayrıntılı test edilir.

Adamın dünyası bütünüyle dağılmaz, çünkü müzik olağanüstü güçlü kalır. Giyinirken, yemek yerken ve günlük işlerini yaparken içinden şarkılar söyler; ritim hareketlere sıra verir. Şarkı kesildiğinde davranışın akışı da bozulabilir. Sacks'ın en güçlü gözlemi burada ortaya çıkar: Bozuk işlevi yalnız ölçmek yetmez, korunmuş işlevin hayatı nasıl taşıdığını da görmek gerekir. Müzik adam için eğlence değil, dünyanın parçalarını birbirine bağlayan görünmez bir iskelelerdir.

Bugün bu öyküyü okurken doktorun anlatım gücünü de sorgulamak gerekir. Adam kendi durumunun ne kadar farkındaydı, karısı yaşananları nasıl görüyordu ve hangi ayrıntılar anlatı uğruna keskinleştirildi? Bunların tümünü bilemeyiz. Yine de vaka önemli bir gerçeği görünür kılar: Görmek, kameranın görüntü kaydetmesi değildir. Beyin biçimi anlam, geçmiş deneyim, duygu ve beden hareketiyle birleştirdiğinde dünya tanıdık hâle gelir.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Bir adam evin anahtarını görüyor, rengini ve dişlerini tarif ediyor ama kapıyı onunla açmayı düşünemiyor. İlk yorum şudur: Gözünün bozuk olduğu sanılıyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Anahtarı eline alınca hareket alışkanlığı ne işe yaradığını hatırlatıyor. Böylece davranışın arkasında görme ile tanımanın aynı işlem olmaması görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Görme ile tanımanın aynı işlem olmaması.

02. VAKA - Kayıp Denizci

Akılda kalacak kişi: 1945'te kalan denizci

Yaşlı adam karşısındaki doktora canlı, neşeli ve zeki biçimde cevap verir. Denizcilik günlerini ayrıntıyla anlatır; harita ve mors alfabesi bilgisi güçlüdür. Fakat kendini genç bir denizci sanır ve yılın 1945 olduğundan emindir. Aynaya baktığında yaşlı yüzüyle karşılaşması kısa süreli bir korku yaratır. Birkaç dakika sonra aynayı ve korkuyu unuttur. Zihnindeki eski defter doludur, yeni sayfalara ise yazı tutmaz.

Sacks bu tabloyu ağır bir bellek bozukluğu ve Korsakoff sendromuyla ilişkilendirir. Bugünkü bilgi, bu durumun çoğu zaman uzun süreli ağır alkol kullanımıyla birlikte görülen ciddi B1 vitamini eksikliği ve beyin hasarıyla bağlantılı olduğunu söyler; fakat tek neden alkol değildir. Yeni anı kuramama, geçmişin bir bölümüne ulaşamama ve zamanı güncel tutamama birbirinden farklı ama birlikte görülebilen sorunlardır.

Denizci birkaç dakikada bir aynı insanla ilk kez tanışıyor gibi olabilir. Bu parçalanmış zaman Sacks'ı 'Bellek yoksa insan nerede yaşar?' sorusuna götürür. Yalnız test masasında bakıldığında adam her an boşluğa düşer. Bahçede çalışırken, müzik dinlerken veya ibadette ise daha uzun süren bir dikkat ve duygusal bütünlük gösterir. Yeni olayın ayrıntısını hatırlamasa bile huzur, yakınlık ve ritim bedeninde iz bırakabilir.

Öykünün en insani yanı mucizevi bir iyileşme sunmamasıdır. Fotoğraf, düzenli çevre ve alışkanlıklar yardımcı olabilir; fakat kaybı ortadan kaldırmaz. Bakım verenlerin

görevi her dakika gerçeği sertçe yüzüne vurmak değil, güvenli ve anlamlı bir şimdi kurmaktır. Bellek kimliğin büyük bir parçasıdır, ama insan değerinin tamamı değildir. Duygu, alışkanlık, dikkat ve ilişki bazen anlatı belleğinin yetişemediği yerde tutunacak dal sağlar.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Yaşlı bir adam kahvaltıdan beş dakika sonra hiç yemek yemediğini söylüyor. İlk yorum şudur: İnat ettiği veya yalan söylediği düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Masadaki tabak ona kanıt olsa da yeme anı zihninde kalıcılaşmamış. Böylece davranışın arkasında yeni anı kuramamanın bilinçli inkârdan farklı olması görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Yeni anı kuramamanın bilinçli inkârdan farklı olması.

03. VAKA - Bedensiz Kadın

Akılda kalacak kişi: Bedenini gözleriyle yöneten kadın

Genç ve hareketli kadın sıradan bir ameliyat öncesinde bedenini hissedemediği korkunç bir rüya görür. Uyandığında kolları ve bacakları yerindedir, kas gücü de bütünüyle kaybolmamıştır; buna rağmen beden parçalarının nerede olduğunu içeriden bilemez. Elini uzatması istendiğinde kolu kontrolsüzce savrulur. Oturmak, konuşmak ve yürümek otomatik olmaktan çıkar.

Kaybolan duyunun adı propriyosepsiyondur: Gözler kapalıyken bile dizimizin bükülü, elimizin masada olduğunu bilmemizi sağlar. Kaslardan, eklemlerden ve sinirlerden gelen bilgiler beyne sürekli bir beden haritası sunar. Çoğumuz bu sistemi hiç fark etmeyiz; çünkü sessizce çalışır. Kadının yaşadığı ağır sinir hasarı bu görünmez zemini bir anda çekip alır.

Kadın hareketi yeniden öğrenirken gözlerini bir denetim aracına çevirir. Ayağına bakmadan adım atamaz, elini görmeden bardağı tutamaz. Sesini bile işiterek ayarlamaya çalışır; çünkü konuşmanın bedensel ayarı da etkilenmiştir. Zamanla dışarıdan oldukça bağımsız görünür, fakat her hareket yüksek dikkat ister. Karanlıkta veya gözleri başka yere çevrildiğinde kurduğu denge zayıflar.

Bu vaka 'telafi ettin, sorun bitti' demenin ne kadar yanlış olduğunu gösterir. Dışarıdan düzgün yürüyen kişi içeride her adımı hesaplıyor olabilir. Görsel denetim kaybı kapatmaz; onun çevresinden geçen zahmetli bir yol kurar. Sacks kadının başarısına hayran kalırken kaybın yalnız motor değil, varoluşsal yanını da anlatır: Beden insanın taşıdığı bir eşya değil, kendini dünyada hissetme biçimidir.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Gece elektrik kesilince yürüeyebilen bir kadın birden dengesini kaybediyor. İlk yorum şudur: Korkudan donduğu sanılıyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Gündüz hareketini sürekli gözle denetlediği, karanlıkta bu desteğin çekildiği anlaşıyor. Böylece davranışın arkasında telafinin belirli çevre koşullarına bağlı olması görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Telafinin belirli çevre koşullarına bağlı olması.

04. VAKA - Yataktan Düşen Adam

Akılda kalacak kişi: Kendi bacağını yabancı sanan adam

Adam gece hastane yatağında uyanır ve yanında kesik bir bacak bulunduğuna inanır. Bunun görevlilerin yaptığı tuhaf bir şaka olduğunu düşünür. Yabancı sandığı bacağı yataktan itmeye çalışınca kendisi de yere düşer, çünkü ittiği uzuv kendi bacağıdır. Işık açıldığında bile bu aidiyet duygusu geri gelmez. Bacağının kendisine ait olmadığından emindir; kendi gerçek bacağının nerede olduğunu ise söyleyemez.

Sorun yalnız görsel tanıma değildir. Beynin beden haritası ile sahiplik hissi arasındaki bağ bozulmuştur. Bir uzvun kas ve deriden oluşması, onun kendiliğinden 'benim' hissedileceği anlamına gelmez. Beyin görme, dokunma, hareket ve içeriden gelen beden bilgisini sürekli birleştirerek bu aidiyeti kurar. Bazı beyin hasarlarında kişi felçli bir uzvu inkâr edebilir veya onu başka birine ait sanabilir.

Dışarıdan bakana sahne komik görünebilir; adamın açıklaması da şaka gibi duyulabilir. Fakat yaşadığı şey gerçek bir şaşkınlıktır. Onu alaya almak veya uzvunu zorla kabul ettirmek korkuyu artırabilir. Önce düşme ve yaralanma riski azaltılmalı, sonra durumun nörolojik nedeni değerlendirilmelidir. Benzer davranışların her zaman aynı nedenden doğmadığı da unutulmamalıdır.

Bu kısa vaka benliğin yalnız düşüncelerden kurulmadığını gösterir. İnsan 'Ben kimim?' sorusuna cevap vermeden önce 'Bu beden benim' duygusuna dayanır. Bu duygu o kadar temel ve sessizdir ki kaybolana kadar fark edilmez. Sacks'ın anlatısı, en sıradan aidiyetin bile beynin durmadan sürdürdüğü karmaşık bir başarı olduğunu hatırlatır.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Hasta sol kolunu yatağın kenarına bırakılmış bir eşya gibi gösteriyor. İlk yorum şudur: Doktorla oyun oynadığı düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Koluna dokunulunca duyum var ama aidiyet hissi değişmiyor. Böylece davranışın arkasında duyum almak ile uzvu kendine ait hissetmenin farklı olması görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Duyum almak ile uzvu kendine ait hissetmenin farklı olması.

05. VAKA - Eller

Akılda kalacak kişi: Ellerini ilk kez keşfeden kadın

Doğuştan görmeyen ve serebral palsiyle yaşayan altmış yaşındaki kadın zeki, konuşkan ve edebiyat meraklısıdır. Buna rağmen ellerini kullanamaz; onları hamur parçaları gibi görür. Hayatı boyunca ailesi her ihtiyacını karşılamış, ellerin araştıran ve yapan organlar olmasına fırsat kalmamıştır. Sacks burada hasarlı bir elden çok, kullanılmamış ve öğrenememiş bir işlev olabileceğini düşünür.

Bakım ekibi yiyeceği çok az uzağa koyduğunda kadın aç bırakılmaz; yalnız kendi hareketini başlatacağı güvenli bir fırsat yaratılır. Bir gün elini uzatıp yiyeceği alır. Bu küçük hareket büyük bir kapı açar. Önce nesnelere dokunur, sonra biçimleri ayırır ve zamanla kilden şekiller yapmaya başlar. El yalnız tutan araç değil, dünyayı tanıyan bir duyu organına dönüşür.

Öykü kolayca 'İsterse herkes başarır' gibi acımasız bir derse çevrilebilir. Oysa kadının yıllarca fırsattan yoksun kalması kişisel tembellik değildir. Çevre aşırı koruyucu olduğunda gerçek beceriyi görünmez kılabilir. Doğru destek kişiyi tehlikeye atmak veya yardımı çekmek değil, kendi hareketini başlatabileceği erişilebilir bir alan kurmaktır.

Sacks'ın sonucu rehabilitasyonun özünü yakalar: Bazen soru, kaybolan bir beceriyi geri getirmek değil hiç kurulmamış bir beceriye başlangıç vermektir. Yine de tek vakadan bütün engelli insanlar için aynı yöntem çıkarılamaz. Güvenlik, kişinin isteği, ağrı, motor kapasite ve iletişim birlikte değerlendirilir. En önemli değişim, bakım verilen insanı pasif nesne değil öğrenebilen özne olarak görmektir.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Bir çocuğun ayakkabısını ailesi yıllarca daha hızlı olduğu için kendisi bağlıyor. İlk yorum şudur: Çocuğun bağcık bağlayamadığı düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Yavaş ve güvenli deneme fırsatı verildiğinde hareketin ilk parçalarını öğreniyor. Böylece davranışın arkasında yardımın bazen beceri fırsatını istemeden azaltması görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Yardımın bazen beceri fırsatını istemeden azaltması.

06. VAKA - Hayaletler

Akılda kalacak kişi: Olmayan uzvunu hisseden insanlar

Bir uzuv kesildiğinde bedenden ayrılır, fakat beyindeki temsil hemen silinmez. Kişi olmayan elini kapalı, ayağını bükülü veya parmaklarını hareket eder gibi hissedebilir. Duyum bazen nötr, bazen çok ağrılıdır. Sacks farklı örnekleri bir araya getirerek 'hayalet uzuv' denen yaşantının hayal kurmak anlamına gelmediğini vurgular. Doku orada değildir, fakat sinir sisteminde oluşan duyum gerçektir.

Bir denizci yıllarca olmayan parmağının yüzüne batacağından korkar. Başka biri protezini kullanmadan önce hayalet bacağını 'uyandırması' gerektiğini söyler; zihinsel

bacak ile yapay bacak birleştiğinde yürümek kolaylaşır. Bu örnekler beden haritasının yalnız mevcut et parçalarının listesi olmadığını gösterir. Beyin hareket niyeti, geçmiş kullanım ve duysal geri bildirimle süreklilik kurar.

Hayalet ağrı tek bir basit mekanizmayla açıklanmaz. Çevresel sinirler, omurilik ve beyin temsilindeki değişimler birlikte rol oynayabilir. Günümüzde tedavi kişiye göre planlanır; ilaç, rehabilitasyon ve çeşitli ağrı yaklaşımları kullanılabilir. 'Uzuv yok, ağrı da yok' demek hem tıbben hem insanca yanlıştır. Görünmeyen ağrı, görünür yara kadar ciddiye alınmalıdır.

Bu bölüm Sacks'ın yöntemini iyi özetler. Laboratuvar ölçümü ile hastanın anlattığı yaşantı birbirinin rakibi değildir. Ölçüm mekanizmayı araştırır; kişi ise duyumun ne zaman arttığını, protezle nasıl birleştiğini ve hayatını nasıl etkilediğini anlatır. Beden bazen etin bittiği yerde bitmez; belleğin, hareket niyetinin ve alışkanlığın uzandığı yerde devam eder.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Bacağı kesilmiş biri olmayan ayağında kaşıntı hissediyor. İlk yorum şudur: Duyumu uydurduğu sanılıyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Beynin eski beden haritası etkinliğini sürdürdüğü için kaşıntı yaşantısı gerçek kalıyor. Böylece davranışın arkasında beden duyumunun yalnız mevcut dokudan doğmaması görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Beden duyumunun yalnız mevcut dokudan doğmaması.

07. VAKA - Düzey Üzerinde

Akılda kalacak kişi: Gözlüğüne su terazisi takan adam

Yaşlı adam yürürken bir yana doğru eğilir, fakat kendini dümdüz hisseder. Çevresindekiler onu uyardığında ne demek istediklerini anlayamaz. Sacks yürüyüşünü filme alıp gösterince şaşırır. İçeriden aldığı diklik bilgisi ile dışarıdan görünen beden arasında fark vardır. Parkinson hastalığıyla ilişkili sorun, bedenin dikey ölçüsünü güvenilir biçimde kullanmasını bozmuştur.

Denge tek bir organdan gelmez. İç kulaktaki denge sistemi, gözler ve beden duyusu bilgilerini birleştiririz. Sistemlerden biri zayıfladığında diğerleri yardımcı olabilir. Adam aynaya bakarken daha dik durabilir, fakat hayat boyunca önünde ayna taşıyamaz. Eski mesleği marangozluk ona yaratıcı bir fikir verir: Yapıları düz kurmak için kullanılan su terazisinin küçük bir benzerini gözlüğüne takmak.

Başta gözünün önündeki çizgi yabancı ve yorucudur. Zamanla beyin bu dış işareti yeni bir diklik ölçüsü gibi kullanmayı öğrenir. Adam eğildiğini içinden hissetmese bile çizgiye bakıp bedenini düzeltebilir. Çözüm hastalığı iyileştirmez; günlük işlevi artırır. Üstelik başka hastalar da benzer araçlardan yararlanır.

Bu vaka büyük teknoloji hayranlığından çok küçük ve kişiye uygun tasarımın gücünü gösterir. İyi yardımcı araç, kişiyi edilgenleştirmez; eksik geri bildirimi anlaşılır bir

işaretle tamamlar. Bugün giyilebilir sensörlerden telefon uyarılarına kadar birçok araç aynı mantığı kullanır. En iyi çözüm bazen laboratuvardan değil, kendi hayatını iyi bilen kişinin meslek belleğinden çıkar.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Duvara tablo asan biri göz kararı yerine su terazisine bakıyor. İlk yorum şudur: Dış aracın yalnız acemilere gerektiği düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Gözün yanıltabildiği yerde küçük çizgi daha güvenilir ölçü sağlıyor. Böylece davranışın arkasında dış geri bildirimin kaybolan iç ölçüyü desteklemesi görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Dış geri bildirimin kaybolan iç ölçüyü desteklemesi.

08. VAKA - Sağa Bak!

Akılda kalacak kişi: Dünyanın sol yarısını fark etmeyen kadın

İnme geçiren kadın tabağının yalnız sağ tarafındaki yemeği yer, yüzünün yalnız sağ tarafına makyaj yapar ve odanın solundaki insanlara yönelmez. Gözleri bütünüyle kör değildir. Sorun, sol alanın dikkat haritasında yeterince yer bulmamasıdır. Görmediği şeyi arama ihtiyacı da doğmaz; çünkü eksiklik, eksik olarak hissedilmez.

Kadın zekidir ve bir sorun bulunduğunu bilir. Tabağında yemek kaldığını söylediğinizde sola dönmek yerine sandalyesini sağa çevirerek neredeyse tam tur atar; böylece sol taraftaki yemek yeni sağ alanına gelir. Çözüm tuhaf görünür ama kendi yaşantısının mantığına uygundur. Doğrudan sola yönelmek, zihninde güvenilir bir yol değildir.

Sacks görüntülü geri bildirim denediğinde kadın ekranda yüzünün ihmal ettiği tarafını görür ve rahatsız olur. Görüntü bilgi sağlar, fakat sahiplik ve uzamsal dikkat duygusunu bir anda düzeltmez. Rehabilitasyonda tarama eğitimi ve çevresel işaretler kullanılabilir; yine de her kişinin tepkisi farklıdır. Basit görme kaybı ile uzamsal ihmal aynı şey değildir.

Bu vaka dikkat etmediğimiz şeyin yaşantımızda nasıl yok olabileceğini büyüterek gösterir. Günlük hayatta da bir raporun yalnız işimize gelen sütununu, tartışmanın yalnız kendi tarafımızı veya odanın yalnız alıştığımız köşesini görebiliriz. Nörolojik ihmal ile sıradan seçicilik aynı değildir; fakat vaka dikkatin dünyayı pasifçe kaydetmediğini, dünyayı kurduğunu anlamamıza yardım eder.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Kadın tabağında yemek kalmadığını söylüyor, oysa sol yarı dolu. İlk yorum şudur: Görme numarası yaptığı düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Tabağı çevrilince yemek sağ alana geliyor ve birden fark ediliyor. Böylece davranışın arkasında gözün görmesi ile dikkatin alanı temsil etmesinin ayrılması görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Gözün görmesi ile dikkatin alanı temsil etmesinin ayrılması.

09. VAKA - Başkanın Konuşması

Akılda kalacak kişi: Kelimelerden çok tonu duyan hastalar

Dil bozukluğu yaşayan bir grup hasta televizyondaki siyasal konuşmayı izlerken kahkahaya boğulur. Kelimelerin çoğunu anlayamazlar; buna karşılık yüz ifadesi, duraklama, el hareketi ve ses tonundaki uyumsuzluklara çok duyarlıdırlar. Konuşmacının sözleri ciddi olsa da bedenindeki abartı onlara ikna edici gelmez. Sacks bu sahneyi, anlamın yalnız kelimelerde taşınmadığını göstermek için kullanır.

Afazi dil üretme veya anlama ağlarının zarar görmesiyle farklı biçimler alabilir. Kelime yolu zayıfladığında insan ton, ritim, jest ve bağlama daha fazla dayanabilir. Bunun tersi de mümkündür: Eski bir öğretmen kelimeleri ve dilbilgisini anlar, fakat duygusal tonu seçmekte zorlanır. O da konuşmanın mantık ve dil kusurlarına odaklanır. İki farklı kayıp, aynı konuşmanın iki ayrı sahte yanını yakalar.

Sacks'ın sahnesi etkileyicidir, ancak bundan 'Afazili insanlar yalanı herkesten iyi anlar' gibi kesin sonuç çıkmaz. Tek bir konuşma, farklı kişilikler ve belirli bir koğuştur. Tonu okumak da hataya açıktır. Yine de iletişim için güçlü bir ders kalır: Kısa ve açık cümle kullanmak yetmez; yüz, ses, zamanlama ve davranışın da sözle uyumlu olması gerekir.

Aileler bazen dili bozulan kişinin düşünme ve duyma yeteneğinin bütünüyle kaybolduğunu sanır. Bu bölüm böyle bir indirgemeye karşı çıkar. Kişi kelimeyi yakalayamasa da konuşmanın sıcaklığını, sabırsızlığını veya alayını hissedebilir. Saygılı iletişim, cevabın yavaş gelmesini beklemek ve başka kanallar kullanmak, tıbbi bir ayrıntıdan çok insan onurunun gereğidir.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Biri yabancı dilde söylenen cümleyi anlamıyor ama konuşanın öfkeli olduğunu fark ediyor. İlk yorum şudur: Anlamın yalnız sözlükten geldiği sanılıyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Ses yüksekliği, yüz ve ritim başka bir anlam kanalı açıyor. Böylece davranışın arkasında iletişimin kelimedenden daha geniş olması görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: İletişimin kelimedenden daha geniş olması.

İKİNCİ KAPI - FAZLALIKLAR

Nöroloji uzun süre eksilen işlevlere daha kolay ad verdi. Oysa bazen sorun bir şeyin azlığı değil taşmasıdır. Hareket fazla, çağrışım fazla, neşe fazla veya dürtü fazla olabilir. Dışarıdan canlılık ve yaratıcılık gibi görünen hâl, kişinin denetimini elinden alabilir. İkinci bölüm hastalık ile yetenek, tedavi ile kişilik ve sakinlik ile canlılık arasındaki zor çizgide yürür.

10. VAKA - Esprili Tikli Tikleriyle Pazarlık Yapan Davulcu

Akılda kalacak kişi: Tikleriyle pazarlık yapan davulcu

Tikleriyle Pazarlık Yapan Davulcu çocukluğundan beri istemsiz hareketler, sesler ve ani dürtüler yaşar. Tikler yüzüne, omuzlarına, konuşmasına ve davranışına karışır. Çevresi onu tuhaf, kaba veya kontrolsüz sanabilir. Buna karşılık hızlı çağrışımları, mizahı ve ritim duygusu da aynı taşkın enerjiyle iç içedir. Caz davulunda beklenmedik tikleri kimi zaman doğaçlamaya dönüştürür; gündelik işte ise aynı hareketler işini kaybetmesine yol açabilir.

Tourette sendromunda motor ve ses tikleri istemsizdir; kişi bazen kısa süre bastırabilir ama bu büyük bir iç gerilim yaratabilir. Sacks'ın döneminde kullanılan haloperidol Tikleriyle Pazarlık Yapan Davulcunun tiklerini güçlü biçimde azaltır. İlk denemede adam yavaşlar, zamanlaması bozulur ve kendini cansız hisseder. Sorun yalnız yan etki değildir: Hayatı boyunca tiklerle kurulmuş kişiliğin birden sessizleşmesi yabancı bir benlik duygusu yaratır.

Sacks ilacı hemen zafer saymak yerine Tikleriyle Pazarlık Yapan Davulcuyla yeni hayatı konuşur. Zamanla Tikleriyle Pazarlık Yapan Davulcu hafta içi daha düzenli çalışmak için ilacı kullanır, hafta sonu müzikte daha özgür olmak için ara verir. Bu karar bugünün tedavi önerisi olarak kopyalanamaz; ilaç düzeni hekimle belirlenir. Fakat kararın ruhu önemlidir: Tedavi yalnız belirti sayısını değil, kişinin işi, yaratıcılığı, ilişkisi ve kendi hedeflerini hesaba katmalıdır.

Modern Tourette bilgisi tiklerin şiddetinin zamanla değişebildiğini, eşlik eden dikkat, kaygı veya takıntı sorunlarının bazen tiklerden daha yorucu olabildiğini gösterir. Herkesin ilaca ihtiyacı yoktur; davranışsal yöntemler ve çevresel düzenlemeler de kullanılabilir. Tikleriyle Pazarlık Yapan Davulcunun vakası hastalığı romantikleştirmeden şu soruyu açık tutar: Bir belirtiyi azaltırken kişinin sevdiği canlılık biçimini gereksiz yere söndürüyor muyuz?

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Bir çalışan toplantıda istemeden boğazını temizliyor ve omzunu silkerek tekrar eden hareketler yapıyor. İlk yorum şudur: Saygısız veya dikkatsiz olduğu düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Hareketleri bastırmaya çalıştıkça iç gerilimi ve yorgunluğu artıyor. Böylece davranışın arkasında istemsiz tiklerin karakter kusuru sayılmaması görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: İstemsiz tiklerin karakter kusuru sayılmaması.

11. VAKA - Aşk Tanrısının Hastalığı

Akılda kalacak kişi: Seksen dokuzunda tehlikeli biçimde iyi hisseden kadın

Yaşlı kadın eskisine göre çok daha neşeli, flörtöz ve enerjiktir. Arkadaşları değişimi fark edip endişelenir; kendisi ise bu canlılıktan hoşlanır ama durduk yere ortaya çıkmasının hastalık olabileceğini sezer. Gençliğinde frengi geçirdiğini hatırlar ve eski enfeksiyonun sinir sistemini etkilemiş olmasından şüphelenir. Kendi durumuna gülümseyerek bir aşk hastalığı adı verir.

Testler nörosifiliz denen ciddi tabloyu destekler. Enfeksiyon yıllar sonra beyin ve sinir sisteminde kişilik değişikliği, dürtü kontrolünde azalma ve başka nörolojik sorunlar yaratabilir. Kadın zor bir ikilem kurar: Hastalığın ilerlemesini istemez, fakat ona gelen neşe ve gençlik hissinin bütünüyle kaybolmasını da istemez. Tedavi enfeksiyonu durdurabilir; oluşmuş kişilik değişikliğini geri çevirmek her zaman mümkün değildir.

Sacks burada hastalık eşittir acı, sağlık eşittir iyi hissetmek gibi basit tabloyu bozar. Bazı hastalıklar başlangıçta coşku, özgüven ve enerji olarak yaşanabilir. Kişi kendini her zamankinden iyi hissederken karar verme ve sınır görme yetisi zayıflayabilir. Bu yüzden ailelerin fark ettiği ani kişilik değişimleri küçümsenmemelidir.

Öykünün çekici mizahı tıbbi ciddiyeti gizlememelidir. Nörosifiliz tedavi gerektirir ve uzaktan tanı konamaz. Ayrıca yaşlı bir insanın aşk veya neşe göstermesini otomatik olarak hastalık saymak da yanlıştır. Burada belirleyici olan yaş değil, kişinin önceki hâline göre belirgin ve açıklanamayan değişimdir. Saygılı tıp hem neşeyi dinler hem onun arkasındaki riski araştırır.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Sakin bir yaşlı birden para harcamaya, yabancılarla aşırı yakınlık kurmaya ve hiç uyumamaya başlıyor. İlk yorum şudur: Yalnızca hayata yeniden bağlandığı düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Ani değişim kararlarını ve güvenliğini etkilediği için tıbbi değerlendirme gerekiyor. Böylece davranışın arkasında iyi hissetmenin her zaman iyi işleyen bir beyin anlamına gelmemesi görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: İyi hissetmenin her zaman iyi işleyen bir beyin anlamına gelmemesi.

12. VAKA - Bir Kimlik Meselesi

Akılda kalacak kişi: Her dakika yeni hikâye kuran adam

Eski bakkal karşısındaki doktoru önce eski arkadaşı, sonra başka biri, ardından tamirci sanır. Beyaz önlüğü veya stetoskopu fark ettikçe yeni bir açıklama üretir. Birkaç saniye önceki hikâyeyi hatırlamadığı için çelişki onu rahatsız etmez. Konuşma hızlı, yaratıcı ve yüzeyde canlıdır; fakat altında ağır bir bellek boşluğu vardır.

Bu duruma konfabulasyon denir. Kişi bilerek yalan söylemez. Beyin eksik zamanı ve kimliği alışkanlık, çağrışım ve karşısındaki küçük ipuçlarıyla doldurur. Her yeni ayrıntı

önceki öyküyü bozar, zihin de boşluğu hemen başka bir öyküyle kapatır. Sacks adamı durmadan açılan ama hiçbir yere kök salmayan sahneler içinde görür.

Aynı bellek bozukluğuna sahip 1945'te kalan denizci ile bu adamın farkı önemlidir. Denizci boşlukta kısa bir şaşkınlık yaşayabilir; bakkal ise boşluğu hikâyeye örter. Yakınları bunu kandırma, utanmazlık veya şakacılık sanabilir. Sert sorgulama kişinin gerçeklik denetimini düzeltmekten çok çatışmayı büyütebilir. Sakin yönlendirme ve açık çevresel işaretler daha yararlı olabilir.

Sacks bahçede tek başına duran adamın ilk kez sessizleştiğini görür. İnsanlar sürekli kimlik talep eder; ağaçlar ondan kim olduğunu açıklamasını istemez. Bu yorum şiirseldir ve bilimsel kanıt değildir, fakat bakım için değerli bir gözlem taşır: Bazı çevreler belirtinin sahnesini büyütür, bazıları azaltır. Kişinin en huzurlu olduğu koşulları görmek tedavinin dışında değil, bakımın merkezindedir.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Hasta hemşireyi her girişinde başka bir akraba olarak tanıtıyor. İlk yorum şudur: Bilerek oyun oynadığı düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Yeni yüz ayrıntısı bellek boşluğunda anında yeni bir hikâyeye dönüşüyor. Böylece davranışın arkasında konfabulasyonun yalandan farklı olması görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Konfabulasyonun yalandan farklı olması.

13. VAKA - Evet, Peder-Hemşire

Akılda kalacak kişi: Farkları önemsizleşen kadın

Beyin tümörü bulunan kadın doktorun sakalına bakıp ona peder, beyaz önlüğüne bakıp hemşire, stetoskopuna bakıp doktor der. Parçaları görür ama aralarındaki çelişkiyi önemsemez. Sorulara esprili ve neşeli cevaplar verir; ciddi durum karşısında derin bir kaygı göstermez. Dışarıdan hoş bir mizah gibi duran hâl, anlamlı farkların eşitlenmesiyle ilişkilidir.

Sacks kadının gerçekten farkları anlayamadığını mı, yoksa korkunç gerçeğe baş etmek için şakaya mı sığındığını sorgular. Frontal beyin bölgelerindeki hastalıklar davranışın ciddiyetini, sosyal sınırları ve duygusal ağırlığı değiştirebilir. Eski tıp dilinde aşırı şakacılık için kullanılan terimler vardır; fakat etiket kişinin iç dünyasını bütünüyle açıklamaz.

Bu vaka gülmenin her zaman neşe olmadığını hatırlatır. Mizah bazen düşünsel esneklik, bazen savunma, bazen de beynin önem sıralamasındaki bozulma olabilir. Aynı cümle dışarıdan komik görünürken kişinin ailesi için ağır bir kaybın işareti olabilir. Sacks'ın rahatsızlığı, kişiliğin merkezinin sessizce değiştiğini hissetmesinden doğar.

Bugün böyle bir tablo değerlendirilirken tümörün yeri, ilaçlar, nöbetler, ruh hâli ve kişinin önceki karakteri birlikte ele alınır. 'Ciddiye almıyor, demek ki üzülüyor' sonucu çıkarılmaz. Davranış değişikliği, yaşanan duygunun aynası olmayabilir. Aileye

açıklama yapmak ve kişinin onurunu korumak, görüntüleme ve tedavi kadar önemlidir.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Hasta kötü haberi duyduğunda kahkaha atıyor. İlk yorum şudur: Hiç üzülmediği ve duyarsız olduğu düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Beyindeki değişim duygunun dışı vurulma biçimini ve ciddiyet ölçüsünü bozmuş olabilir. Böylece davranışın arkasında görünen tepki ile iç yaşantının aynı olmayabilmesi görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Görünen tepki ile iç yaşantının aynı olmayabilmesi.

14. VAKA - Ele Geçirilmişler

Akılda kalacak kişi: Sokaktaki hareketleri istemeden yansıtan kadın

Sacks kliniğin kontrollü odasından çıkar ve New York sokağında ağır Tourette belirtileri yaşayan bir kadını izler. Kadın yanından geçen insanların yüz, omuz ve yürüyüş hareketlerini büyük bir hızla taklit eder; taklit hemen abartılı bir karikatüre dönüşür. Kalabalıktan gelen her yeni uyaran bedenine girip onu başka bir biçime sokar gibi görünür.

Kısa sürede onlarca insanı yansıttıktan sonra ara sokağa çekilip biriken hareketleri büyük bir patlamayla dışarı boşaltır. Sacks bu sahneyi benliğin çevredeki dürtüler tarafından istila edilmesi gibi yorumlar. Yorum güçlüdür ama kişinin kendi sesini duymayız. Dışarıdan izleyen doktorun şiirsel dili, yaşanan yorgunluk ve utancı tam temsil etmeyebilir.

Bugünkü Tourette bilgisi tiklerin çevresel uyaranlarla tetiklenebileceğini, bastırmanın gerginlik yaratabileceğini ve belirtilerin kişiden kişiye çok değiştiğini vurgular. Ağır bir sokak vakası bütün Tourette deneyimini temsil etmez. Çoğu insanın belirtileri daha hafiftir ve yaşam beklentisi normaldir. Küfür etme gibi en sansasyonel belirtiler de herkeste görülmez.

Bölümün asıl değeri muayene odası dışındaki hayatı göstermesidir. Hastalık metroda, işte, bakışların altında ve alayın içinde yaşanır. Klinik, tikin sayısını ölçebilir; sokak ise toplumun tepkisini görünür kılar. Meraklı bakış ile insanı gösteriye çevirmek arasında ince bir çizgi vardır. Sacks'ın sahnesi bu çizgiyi hem aydınlatır hem sorgular.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Kalabalıkta bir kadın karşısındaki kişinin omuz hareketini istemeden tekrar ediyor. İlk yorum şudur: Alay ettiği düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Taklit davranışı seçilmiş bir aşağılama değil, denetlenmesi zor bir dürtü. Böylece davranışın arkasında görünüşte amaçlı hareketin istemsiz olabilmesi görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Görünüşte amaçlı hareketin istemsiz olabilmesi.

ÜÇÜNCÜ KAPI - TAŞINMALAR

Üçüncü bölümde insan zihni bulunduğu odadan ayrılmadan başka bir zamana, ülkeye veya duysal dünyaya taşınır. Eski şarkılar dışarıdan geliyormuş gibi duyulur, unutulduğu sanılan çocukluk bütün ayrıntılarıyla geri gelir, koku dünyası olağanüstü büyür veya geçmişteki korkunç bir olay şimdiki zamana zorla girer. Sacks bu yaşantıları yalnız mekanizmaya indirmez; fakat onları yalnız şiir diye de bırakmaz. Beyinde olan ile kişinin verdiği anlamı iki ayrı ama konuşan katman olarak ele alır.

15. VAKA - Hatırlama

Akılda kalacak kişi: Çocukluğunun şarkılarını duyan kadın

Doksan yaşındaki kadın gece İrlanda şarkılarıyla uyanır. Radyoyu kapatmaya gider, fakat radyo zaten kapalıdır. Sesin dış dolgusundan geldiğini bile düşünür. Şarkılar günlerce devam eder ve çocukluğuna aittir. Küçük yaşta İrlanda'dan ayrılmış, ailesini ve ilk yıllarının birçok ayrıntısını kaybetmiştir. Şimdi eski müzik dışarıdan çalıyormuş gibi geri dönmektedir.

İşitme muayenesinde kaynağın kulak olmadığı anlaşılır. Sacks yaşantıyı temporal beyin bölgelerindeki nörolojik etkinlik ve olası küçük bir damar olayıyla ilişkilendirir. Başka bir kadın da tekrarlayan ilahiler duyar, fakat onun için müzik anlamsız ve yorucudur. Aynı belirti birinde eve dönüş, diğerinde işkenceye yakın bir tekrar olabilir.

Sacks eski şarkıların rastgele mi seçildiğini, yoksa kişinin yaşam öyküsünde bir kök taşıyıp taşımadığını sorar. Bilimsel olarak kesin cevap veremez. Şarkıların nörolojik bir kaynağı bulunması, taşıdığı kişisel anlamı yok etmez. Kadın kayıp çocukluğuna yeniden bağlanır ve sesler kesildiğinde onları özler. Hastalık belirtisi ile iyileştirici yaşantı aynı anda bulunabilir.

Bugün yeni başlayan müzik veya ses varsanıları işitme kaybı, ilaçlar, nöbetler ve başka nörolojik durumlar açısından değerlendirilir. Bu yaşantı tek başına psikoz anlamına gelmez. Kişiyi utandırmadan dinlemek, sesin ne zaman başladığını ve hayatını nasıl etkilediğini sormak önemlidir. Sacks'ın katkısı, 'Gerçek değil' demek yerine 'Senin için nasıl gerçek ve ne anlam taşıyor?' sorusunu eklemesidir.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Yaşlı kadın kapalı radyodan geldiğini sandığı şarkıları duyuyor. İlk yorum şudur: Akıl sağlığını bütünüyle kaybettiği düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Sesin nörolojik bir kaynağı olabileceği ve çocukluk belleğiyle birleştiği anlaşılıyor. Böylece davranışın arkasında varsanının tek bir psikiyatrik açıklamaya indirgenmemesi görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Varsanının tek bir psikiyatrik açıklamaya indirgenmemesi.

16. VAKA - Dizginlenemeyen Nostalji

Akılda kalacak kişi: Geçmiş sel gibi dönen kadın

Uzun yıllar ağır hareket kısıtlılığı içinde kalan kadın L-Dopa tedavisiyle canlandığında yalnız bedeni değil, geçmişi de harekete geçer. Gençliğinin şakaları, şarkıları, dili ve tavırları zihninde durmadan döner. Kayıt cihazına eski dönemin sesini aktarır; kendisi de yıllardır saklı kalan ayrıntıların gücüne şaşırır.

Bu geri dönüş özgürce hatırlamak değildir. Anılar istenmeden, tekrar tekrar gelir ve şimdiki zamanın üzerine taşar. Doz azaltıldığında sel yavaşlar. Sacks bu olguyu beynin belirli durumlarda eski davranış ve bellek dizilerini bütün paketler hâlinde yeniden etkinleştirebilmesiyle düşünür. Bir şarkının tek notası değil, onunla birlikte bütün dans salonu geri gelir.

Öykü tedavinin yalnız hedeflenen etkiyi yaratmadığını gösterir. Hareketi açan kimyasal değişim, dürtüleri ve geçmiş davranış kalıplarını da açabilir. Bu nedenle klinik karar 'Hareket arttı, başarı' diye bitmez. Kişinin uyku, duygu, dürtü ve yaşam kalitesi izlenir. İlaç düzeni kişiye göre ayarlanır.

Sacks'ın dili nostaljiyi şiirleştirir, fakat taşan bellek yorucu ve denetim kaybettirici olabilir. Geçmişe dönmek her zaman sıcak bir eve dönüş değildir; bazen kapanmayan bir musluktur. Bugünkü okur için ders, belleğin arşivden belge çekmek gibi sakın bir işlem olmadığıdır. Beyin eski zamanı duygu, beden ve davranışla birlikte yeniden sahneleyebilir.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: İlaçla yürümeye başlayan hasta aynı anda gençlik şarkılarını durmadan söylemeye başlıyor. İlk yorum şudur: Yalnız neşesinin geri geldiği düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Şarkılar istemsizleşip uykuyu ve şimdiki zamanı bastırıyor. Böylece davranışın arkasında tedavinin yarar ve taşkınlık doğurabilmesi görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Tedavinin yarar ve taşkınlık doğurabilmesi.

17. VAKA - Hindistan'a Bir Geçit

Akılda kalacak kişi: Son günlerinde çocukluk evine dönen genç kadın

Genç kadın çocukluğundan beri taşıdığı beyin tümörü yeniden büyüdüğünde hastaneye gelir. Hastalık ilerlerken zamanının giderek daha büyük kısmını Hindistan'daki çocukluk sahnelerinde geçirir. Ailesini, komşuları, kokuları ve dokuları canlı biçimde yaşar. Hem hastane odasındadır hem başka bir yerde; sorulara cevap verebilir, ama bakışında eve doğru uzaklaşma vardır.

Sacks bu duruma çift bilinç gibi yaklaşır. Nörolojik süreç şimdiki algıyı değiştirirken geçmişin zengin bir sahnesi öne çıkar. Genç kadın yaşantıyı korkunç bir varsanı olarak değil, eve dönüş olarak anlatır. Ölümü yaklaşırken sakinleşir. Üç gün sonra öldüğünde Sacks onun zihninde çoktan vardığı eve bedeninin de ulaştığını düşünür.

Bu yorum çok dokunaklıdır, fakat dikkatle okunmalıdır. Ölmekte olan her insan huzurlu görüntüler yaşamaz; nörolojik belirtinin anlamını dışarıdan romantikleştirmek acıyı görünmez kılabilir. Genç kadının kendi ifadesi burada belirleyicidir: Yaşantı ona güven ve bütünlük sağlamıştır. Hekimin görevi bu anlamı inkâr etmeden ağrı ve bilinç değişikliklerini tıbben izlemektir.

Vaka, geçmişin yalnız depolanmış bilgi olmadığını gösterir. Ev; görüntü, koku, dil, beden ve aitlik duygusundan oluşur. Beyin hastalığı bu ağrı beklenmedik biçimde açabilir. Sacks mekanizmayı tamamıyla açıklayamaz; bunun yerine klinik dürüstlikle iki şeyi yan yana tutar: Büyüyen tümör ve insanın eve dönme arzusu.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Hastane yatağındaki kadın odadakilere cevap verirken çocukluk bahçesini gördüğünü söylüyor. İlk yorum şudur: Yaşantının yalnız anlamsız bir karışıklık olduğu düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Görüntüler ona korku değil aitlik ve sakinlik sağlıyor. Böylece davranışın arkasında nörolojik yaşantının kişisel anlam taşıyabilmesi görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Nörolojik yaşantının kişisel anlam taşıyabilmesi.

18. VAKA - Derinin Altındaki Köpek

Akılda kalacak kişi: Dünyayı kokularla yeniden keşfeden öğrenci

Genç tıp öğrencisi yoğun uyarıcı ve uyuşturucu kullanımı sonrasında bir sabah olağanüstü keskin bir koku duyusuyla uyanır. İnsanları yüzlerinden önce kokularından ayırır, sokağın ve yiyeceğin ayrıntılarını daha önce bilmediği bir zenginlikle yaşar. Dünya sanki göz merkezli olmaktan çıkıp hayvansı bir koku haritasına dönüşür.

Bu aşırı koku duyusu yaklaşık üç ay sürer. Öğrenci hem büyülenir hem rahatsız olur; güzel kokular derin haz, kötü kokular dayanılmaz tiksinti yaratır. Sonra yaşantı söner ve olağan algısı geri gelir. Normalleştğine sevinir, fakat dünyanın kaybettiği yoğunluğu özler. Sacks insanın uygarlıkla kazandığı soyut düşünce ile bastırdığı duyuşsal canlılık arasındaki gerilimi düşünür.

Öykünün neden açıklaması kesin değildir. Madde kullanımı, nöbet, migren ve başka nörolojik durumlar koku algısını değiştirebilir. Bu vaka uyuşturucuyla duyuları açma önerisi değildir; kullanılan maddeler ciddi zarar ve ölüm riski taşır. Sacks'ın şiirsel 'içimizdeki köpek' benzetmesini mekanizma diye almamak gerekir.

Bölüm yine de koku duyusunun hayatımızdaki sessiz rolünü hatırlatır. Koku tat, tehlike, yakınlık ve anıyla güçlü biçimde bağlıdır. Koku kaybı yaşayan biri kahveyi içebilir ama hayatın tadının eksildiğini söyleyebilir. İnsan yalnız göz ve düşünceden oluşmaz; en eski duyuşsal yollarımız da kimlik ve zevkin parçasıdır.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Bir öğrenci arkadaşlarını koridorda görmeden kokularından ayırıyor. İlk yorum şudur: Olağanüstü bir yetenek kazandığı için yalnız avantajlı olduğu düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Yoğun koku kalabalıkta yorucu ve tiksindirici bir baskıya dönüşüyor. Böylece davranışın arkasında fazla duyunun da işlev kaybı yaratabilmesi görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Fazla duyunun da işlev kaybı yaratabilmesi.

19. VAKA - Cinayet

Akılda kalacak kişi: Unuttuğu suçu yeniden yaşayan adam

Geçmişteki Suçu Unutan Adam ağır uyuşturucu etkisindeyken kız arkadaşını öldürür ve olayı hatırlamaz. Mahkeme sürecinden sonra psikiyatri kurumunda kalır. Bahçecilik yaparken daha sakin bir hayat kurar. Yıllar sonra bisiklet kazasında başından ağır yaralanır; komadan çıktığında cinayetin görüntüleri bütün ayrıntılarıyla zihnine hücum etmeye başlar.

Geri gelen sahneler sıradan anı değildir. Geçmişteki Suçu Unutan Adam olayı tekrar tekrar şimdiki zamanda yaşıyor gibidir. Tıbbi kayıtlarla bazı ayrıntılar örtüşür, fakat beynin travma, uyuşturucu, suçluluk ve yaralanmayı nasıl birleştirdiği kesin biçimde açıklanamaz. Sacks nöbet etkinliği ve frontal beyin hasarı üzerinde durur, ama mekanizmayı tamamlanmış bir kanıt gibi sunmaz.

Bu vaka çok ağır bir etik sorun taşır. Bir insanın öldürülmesi, faili ilginç bir nörolojik bilmeceye çevrilirken arka plana itilemez. Bellek yokluğu sorumluluğu, adaleti ve acıyı otomatik olarak çözmez. Sacks'ın metni daha çok Geçmişteki Suçu Unutan Adamın zihinsel ıstırabına odaklanır; bugünkü okur kurbanın görünmezliğini de fark etmelidir.

Uzun destek ve tedaviyle Geçmişteki Suçu Unutan Adam görüntülerin baskısından kısmen kurtulur, yeniden bahçeye döner. Bitkiler onun için yargılamayan ve yavaş bir dünya kurar. İyileşme unutmak değildir; anının sürekli şimdiki zamanı işgal etmemesidir. Bölüm, bellek ile ahlaki sorumluluğun aynı soru olmadığını ve nörolojinin hukukun bütün cevabını veremeyeceğini gösterir.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Adam yıllardır hatırlamadığı korkunç sahneyi kafa travmasından sonra tekrar tekrar görüyor. İlk yorum şudur: Geri gelen görüntünün tek başına eksiksiz ve hatasız kayıt olduğu sanılıyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Tıbbi kanıt, nöbet etkinliği ve psikolojik anlam birlikte değerlendirilmek zorunda. Böylece davranışın arkasında anı doğruluğu ile anı yaşantısının ayrılması görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Anı doğruluğu ile anı yaşantısının ayrılması.

20. VAKA - Görüler Yaşayan Rahibenin Görümleri

Akılda kalacak kişi: Işıklarını kutsal resimlere dönüştüren rahibe

Orta Çağ'ın mistik rahibesi Görüler Yaşayan Rahibe parlak noktalar, titreşen çizgiler, yıldız yağmurları ve ışık içinde ışık gördüğünü anlatır. Bu görüntüleri yalnız tıbbi belirti olarak bırakmaz; dini evreninin sembollerine dönüştürür, resimler ve metinler üretir. Sacks betimlemelerde migren aurasına benzeyen özellikler görür.

Migren aurasında baş ağrısından önce veya ağrı olmadan görsel parlamalar, zikzaklar ve görüş alanında boşluklar yaşanabilir. Görüler Yaşayan Rahibenin yüzyıllar önceki deneyimine kesin tanı koymak mümkün değildir; elimizde modern muayene yoktur. Sacks'ın yorumu güçlü bir olasılık sunar, tarihsel kişiyi tek nedene indirgemez.

Bir görüntünün beyindeki mekanizmasını açıklamak onun kültürel veya manevi anlamını yok etmez. Gökkuşağının fiziğini bilmek onu güzel olmaktan çıkarmadığı gibi, migren olasılığı da Görüler Yaşayan Rahibenin yaratıcılığını açıklayıp bitirmez. Beyin belirli ışık biçimlerini üretmiş olabilir; rahibe onları yaşadığı dünyanın diliyle yorumlamış ve sanata dönüştürmüştür.

Bölüm iki kolay hatadan kaçınmayı öğretir. Her dini deneyimi hastalık ilan etmek kaba bir indirgemedir. Her görsel belirtiyi yalnız manevi işaret saymak da tıbbi yardımı geciktirebilir. Yeni başlayan aura benzeri görüntüler değerlendirilmelidir. Anlam ile mekanizma birbirinin düşmanı değildir; farklı sorulara cevap verir.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Bir insan gözünün önünde zikzak ışıklar görüyor ve bunu kişisel bir işaret sayıyor. İlk yorum şudur: Manevi anlam varsa tıbbi açıklamanın gereksiz olduğu düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Görüntü migren aurasıyla ilişkili olabilir; anlamı ise kişinin hayatında ayrı kalır. Böylece davranışın arkasında mekanizma ile yorumun birlikte bulunabilmesi görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Mekanizma ile yorumun birlikte bulunabilmesi.

DÖRDÜNCÜ KAPI - SOMUT DÜNYANIN İNSANLARI

Son bölümün eski başlığı bugünün kulağına kaba ve dışlayıcı gelebilir. Sacks dönemin 'basit insan' sözünü kullanırken aslında tek puanlı zekâ anlayışına itiraz etmek ister. Standart testte zorlanan bir kişi hikâye, müzik, resim, sayı veya doğa içinde güçlü bir düzen kurabilir. Günümüzde bu vakaları zihinsel engellilik ve nöroçeşitlilik hakkında daha saygılı bir dille okumak gerekir. Güçlü yanları görmek destek ihtiyacını inkâr etmek değildir; desteği kişinin gerçek dünyasına uygun kurmaktır.

21. VAKA - Hikâyelerle Yol Bulan Genç Kadın

Akılda kalacak kişi: Testte dağılan, hikâyede bütünleşen genç kadın

On dokuz yaşındaki Hikâyelerle Yol Bulan Genç Kadın yön, hesap, giyinme ve okul görevlerinde ciddi güçlük yaşar. Standart test masasında parçalanmış ve beceriksiz görünür. Buna karşılık doğa karşısında, şiir dinlerken veya dini törende derin bir anlam ve bütünlük kurar. Okuma bilmez ama kendisine okunan karmaşık imgeleri hisseder; mevsimler ve ölüm hakkında şiirsel bir dil bulur.

Büyükannesi öldüğünde Hikâyelerle Yol Bulan Genç Kadının yası, testlerin göstermediği duygusal olgunluğu ortaya çıkarır. Kaybı hikâyeler ve tören aracılığıyla taşır. Sacks ilk değerlendirmesinin yalnız eksikleri gördüğünü fark eder. Testin başarısızlığı gerçek bir güçlüğü gösterir, fakat kişinin bütün kapasitesini göstermez.

Hikâyelerle Yol Bulan Genç Kadın kendisine verilen derslerin işe yaramadığını açıkça söyler. Tiyatro grubuna katıldığında sahnede zarif, düzenli ve etkileyici olur. Hikâye ve rol, ayrı hareketleri anlamlı bir sıraya sokar. Soyut alıştırmada dağılan beceriler, bir bütünün içinde amaç kazanınca birleşir. Müzik ve drama yalnız eğlence değil, bilişsel örgütlenme desteğidir.

Bugün bu vakayı zihinsel engelliliği romantikleştirmeden okumak gerekir. Şiir duygusu günlük destek ihtiyacını yok etmez; destek ihtiyacı da şiir duygusunu değersiz kılmaz. En iyi eğitim kişiyi herkesle aynı kalıba zorlamak yerine güçlü öğrenme kanalını kullanır. Hikâyelerle Yol Bulan Genç Kadının en önemli başarısı, kendisi için neyin işe yaramadığını ve neyin onu bir araya getirdiğini söyleyebilmesidir.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Öğrenci kâğıt üzerindeki sıralama testinde başarısız oluyor ama tiyatrodaki uzun sahneyi doğru sırayla oynuyor. İlk yorum şudur: Testin bütün zihinsel kapasiteyi ölçtüğü sanılıyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Hikâye ve duygu hareketlere anlamlı bir iskelet sağlıyor. Böylece davranışın arkasında becerinin bağlama göre görünür hâle gelmesi görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Becerinin bağlama göre görünür hâle gelmesi.

22. VAKA - Yürüyen Müzik Sözlüğü

Akılda kalacak kişi: Bach'ın içinde yaşayan adam

Çocuklukta geçirdiği menenjit Martin'in öğrenmesini ve bedenini etkiler. Günlük işlerde zorlanır, dürtüsel davranabilir ve toplumda sık sık dışlanır. Buna karşılık müzik belleği olağanüstüdür. Bir operayı tek dinleyişte hatırlayabilir, binlerce sayfalık müzik sözlüğünün ayrıntılarını zihninde taşıyabilir.

Bu bellek yalnız soğuk bir kayıt değildir. Müzik sözlüğünü babasıyla okumuş, babasının sesini ve sevgisini notalarla birleştirmiştir. Bach söylediğinde bilgi, duygu ve aitik tek bir dünyada buluşur. Kurumdaki müziksiz hayat onu öfkeli ve dağınık

yapar. Kilise korosuna döndüğünde davranışı sakinleşir, çevresi onu yalnız sorun çıkaran biri olarak görmekten vazgeçer.

Sacks önemli bir ayrım yapar: Olağanüstü bellek her zaman mekanik ezber değildir. Martin müziğin yapısını hisseder, yorumlar ve duygusal anlam taşır. Yine de müzik yeteneğini mucize gibi sunup diğer güçlükleri silmek yanlış olur. Bir alandaki büyük kapasite, gündelik yaşamın bütün alanlarında bağımsızlık sağlamaz.

Vaka bakım planı için basit bir ders verir: İnsan için merkez olan etkinliği lüks saymayın. Koro Martin'in boş zaman uğraşı değil, kimliğinin ve davranış düzeninin taşıyıcısıdır. Bir kurum yalnız yemek, ilaç ve yatak sağlarsa hayatı koruyabilir; kişinin yaşama nedenini koruyamayabilir. İyi bakım güvenlik kadar anlam da üretir.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Kurumdaki adam sürekli öfkeleniyor, fakat koroya döndüğünde sakinleşiyor. İlk yorum şudur: Müziğin yalnız ödül veya eğlence olduğu düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Şarkı onun dikkatini, geçmişini ve toplumsal yerini aynı anda düzenliyor. Böylece davranışın arkasında anlamlı etkinliğin temel bakım ihtiyacı olabilmesi görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Anlamlı etkinliğin temel bakım ihtiyacı olabilmesi.

23. VAKA - İkizler

Akılda kalacak kişi: Sayılarla sessizce konuşan kardeşler

John ve Michael takvim tarihlerini, geçmiş hava durumunu ve uzun sayı dizilerini olağanüstü biçimde hatırlar. Buna rağmen basit toplama işlemlerinde zorlanırlar. Sacks bir gün onların karşılıklı altı basamaklı sayılar söylediğini görür. Sayılar sıradan hesap sonucu değil, birbirlerine sundukları güzel nesneler gibidir. Bir asal sayı kitabıyla oyuna katıldığında kardeşler ilk kez onu ortak dünyalarına kabul eder gibi gülümser.

Sacks ikizlerin sayıları hesaplamaktan çok gördüğünü veya hissettiğini düşünür. Yere dökülen kibritleri bir anda 111 diye adlandırmaları buna örnek olur. Fakat bu olay ve çok büyük asal sayılarla ilgili anlatı sonradan matematikçiler ve otistik öz savunucular tarafından sorgulanmıştır. Kibritlerin önceden bilinmesi, yaklaşık sayı algısı ve kullanılan asal sayı kitabının sınırları gibi sorunlar vardır. Anlatıyı kanıtlanmış deney değil, tartışmalı vaka gözlemi olarak okumak gerekir.

Kurum ikizleri daha bağımsız yaşamayı öğrenmeleri için ayırır. Bazı günlük beceriler gelişir; fakat ortak sayı oyunları ve olağanüstü yetenekleri büyük ölçüde kaybolur. Sacks bunun merkezlerini söküp almak olduğunu düşünür. Bu yorum da tek taraflı olabilir: Bağımsızlık kazanımlarının değerini kardeşlerin kendi sesinden duyamayız. Asıl etik soru, toplumsal uyum ile kişinin sevdiği ilişki ve ilgi alanı arasında neden seçim yapmak zorunda bırakıldığıdır.

Bugün otizm hakkında tek bir 'sayı dehası' kalıbı kurmak zararlıdır. Otistik insanların yetenekleri ve destek ihtiyaçları çok çeşitlidir; çoğu böyle hesaplamalar yapmaz. İkizlerin vakası yine de güçlü bir şey gösterir: Dışarıdan anlamsız tekrar görünen davranış, iki insan arasında ilişki ve huzur dili olabilir. Müdahale etmeden önce davranışın kişi için ne yaptığını anlamak gerekir.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: İki kardeş uzun sayıları sırayla söyleyip gülümsüyor. İlk yorum şudur: Anlamsız ezber tekrarı yaptıkları düşünülüyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Sayılar aralarında paylaşılan bir oyun, ritim ve yakınlık dili oluşturuyor. Böylece davranışın arkasında davranışın dışarıdan görünmeyen toplumsal anlamı görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Davranışın dışarıdan görünmeyen toplumsal anlamı.

24. VAKA - Otistik Sanatçı

Akılda kalacak kişi: Konuşmak yerine çizen genç

Çizerek Konuşan Genç konuşmayan, nöbetleri olan ve yıllarca yeteneksiz sayılmış genç bir adamdır. Görevli onun hiçbir şey anlamadığını söylerken genç adamın ses tonuna tepki verdiği fark edilir. Sacks önüne bir cep saati koyup çizmesini ister. Çizim fotoğraf gibi kusursuz değildir; fakat ayrıntı, karakter ve seçilmiş vurgu taşır. Çizerek Konuşan Genç nesneyi yalnız kopyalamamış, görmüştür.

Sonraki çizimlerde balığa yüz ifadesi ekler, sahneyi yeniden kurar ve küçük mizah dokunuşları yapar. Bu, sanatın mekanik bir özel yetenek olmadığını gösterir. Genç adam dergiden aldığı görüntüyü kendi bakışına dönüştürür. Dil yoluyla anlatamadığı seçim ve duygular kâğıtta belirir.

Çocukken geçirdiği ateş ve nöbetlerden sonra evden çıkarılmamış, uzun yıllar dar bir yaşam sürmüştür. Hastanede kabul gördüğünde doğaya ve çizime yönelir. Bir karahindibayı dikkatle inceleyip çizerken dünyanın tek bir somut ayrıntısıyla güçlü bağ kurar. Sacks onun için anlayışlı bir çalışma ve yaşam alanı hayal eder; yeteneğin desteklenmezse yeniden kapanacağından kaygılanır.

Bugün 'otistik sanatçı' etiketi hem kapı açabilir hem yeni bir kafes kurabilir. Her otistik kişi sanatçı değildir; sanat yeteneği de kişinin iletişim, duyuşal düzenleme ve günlük destek ihtiyacını yok etmez. Çizerek Konuşan Gencin dersi mucizevi dâhilik değil, düşük beklentinin nasıl körleştirdiğidir. Bir insan konuşmadığında anlatacak bir şeyi olmadığı sonucuna varamayız.

Gündelik hayattan tek güçlü örnek

Gündelik bir sahne düşünelim: Konuşmayan genç saati beklenmedik ayrıntı ve yorumla çiziyor. İlk yorum şudur: Dili yoksa düşüncesi de olmadığı sanılıyor. Sonra belirleyici ayrıntı ortaya çıkar: Çizim seçim, mizah ve dikkat taşıyan başka bir ifade kanalı açıyor. Böylece davranışın arkasında konuşmanın zihninin tek penceresi olmaması görünür.

Bu vakadan geriye şu kalsın: Konuşmanın zihninin tek penceresi olmaması.

VAKALARIN ARDINDAKİ TEK BÜYÜK HARİTA

Yirmi dört vaka tamamlandı. Şimdi kayıp, fazlalık, taşınma ve somut dünyada düşünme biçimlerini bir araya getiriyoruz. Ortak ders, insanı bozukluk listesine indirgemeden kaybı, korunmuş beceriyi, görünmeyen emeği ve kişinin kendi sözünü aynı anda görebilmektir.

Sacks'ın büyük başarısı

Kitap okura beynin ne kadar hassas olduğunu göstermekle kalmaz; kişinin hasar çevresinde ne kadar yaratıcı olabileceğini de gösterir. Müzik görsel dünyayı sıraya koyar, gözler beden duyusunun yerini kısmen alır, su terazisi iç dikliği destekler, tiyatro dağınık hareketleri bir hikâyede birleştirir ve çizim konuşmanın açamadığı bir kapıyı açar. Sacks hastayı yalnız bozulan makine gibi görmez. Onu korkan, uyum kuran, anlam arayan ve bazen doktora kendi çözümünü öğreten insan olarak izler.

Bugün nerede eleştirmeliyiz?

Vaka anlatısında kalemi tutan doktor güçlüdür. Hangi ayrıntının ilginç, hangi sözün anlamlı ve hangi sonucun şiirsel olduğuna o karar verir. Hastaların çoğunun kendi tam anlatısını duymayız. Takma ad kullanılması mahremiyet sorununu bütünüyle çözmez; edebî etki uğruna sahnelerin keskinleştirilip keskinleştirilmediğini her zaman bilemeyiz. Özellikle ikizlerin matematik yetenekleri gibi bazı iddialar sonradan tartışılmıştır. Kitabı sevmek, bu güç ilişkisini ve kanıt sınırını sormaya engel değildir.

Eski dilin yükü

Sacks'ın çağında kullanılan bazı zekâ ve engellilik kelimeleri bugün aşağılayıcı kabul edilir. Son bölümde insanları 'basit' diye ayırmak, iyi niyetle bile olsa onları çocuklaştırabilir. Sacks bu dili onların insanlığını savunmak için tersine çevirmeye çalışır; fakat çağının hiyerarşisinden bütünüyle kurtulamaz. Güncel yaklaşım, kişiyi normal ölçüye ne kadar yaklaştığıyla değil, hakları, tercihleri, destek ihtiyacı ve kendi yaşam hedefleriyle değerlendirir.

Tıbbi uyarı

Bu öyküler tanı koymak için kullanılmamalıdır. Yüzü geç tanımak, bir anı unutmak, dengesiz yürümek, ışık görmek veya tik yaşamak birçok farklı nedenle ortaya çıkabilir. Ani başlayan konuşma bozukluğu, tek taraflı güçsüzlük, ağır denge kaybı, yeni nöbet veya bilinç değişikliği acil değerlendirme gerektirebilir. Kitabın görevi belirtileri evde adlandırmak değil, sinir sisteminin çeşitliliğine merak ve kişiye saygı kazandırmaktır.

Bütün kitabın tek haritası

İlk kapıda eksilen işlevlerin insanı yok etmediğini gördük. İkinci kapıda taşan işlevin de özgürlük olmayabileceğini anladık. Üçüncü kapı beyindeki olay ile kişinin ona verdiği anlamın aynı şey olmadığını gösterdi. Dördüncü kapı standart testin insanın bütün yeteneğini ölçemeyeceğini hatırlattı. Dört bölümün ortak sonucu şudur: Beyin bir işlevler toplamıdır, fakat insan yalnız bu toplam değildir. Biyografi, ilişki, kültür, beden, çevre ve korunmuş beceriler klinik tablonun içindedir.

Kaynak ve kapsam açıklaması

Bu geniş anlatım kitabın dört ana bölümünü ve 24 vaka başlığını eksiksiz izler. Bölüm sırası için eserin içindekiler düzeni, Türkçe baskının yayınevi bilgileri ve Oliver Sacks Foundation açıklamaları kontrol edildi. Güncel tıbbi çerçevede ABD Ulusal Nörolojik Hastalıklar ve İnme Enstitüsünün Tourette bilgileri, ABD Ulusal Alkol Suistimali ve Alkolizm Enstitüsünün Wernicke-Korsakoff açıklaması ve MedlinePlus'ın hayalet uzuv bilgileri temel alındı. Metin doğrudan alıntı derlemesi değildir; vaka özeti, sade nörolojik açıklama, temsili gündelik örnek ve eleştirel değerlendirmeden oluşur.

Son söz

Kitabı kapattığımızda karşımızda tuhaf hastalar listesi kalmamalı. Kendi bedenimizin yerini düşünmeden bilmemiz, bir yüzü saniyede tanımamız, dün ile bugünü birbirine bağlamamız ve ses tonundan niyet sezmemiz biraz daha şaşırtıcı görünmeli. Daha da önemlisi, bu becerilerden biri değiştiğinde insanın tamamının eksilmediğini hatırlamalıyız. Sacks'ın en iyi anlarında yaptığı şey budur: Bozukluğa bakarken kişiyi gözden kaybetmez. Bugünkü okurun görevi bir adım daha atmaktır; kişiyi yalnız doktorun hikâyesinde değil, kendi sesi, hakkı ve seçimiyle de görmeye çalışmak.

Bu kitabı ertesi gün nasıl hatırlarız?

Sacks'ın bütün vakalarını akılda tutmak gerekmez. Ertesi gün bir yakınımız aynı soruyu üçüncü kez sorduğunda önce bunu isteyerek yapmadığı ihtimalini düşünmek yeterlidir. Bir çocuk kalabalıkta garip hareketler yaptığında onu susturmadan önce ortamın sesini ve ışığını fark edebiliriz. Bir yaşlı insan yürürken sürekli yere bakıyorsa yalnız güvensiz olduğunu değil, dengesini görmeyle destekliyor olabileceğini aklımıza getirebiliriz. Konuşamayan birinin resim, ritim, bakış veya dokunmayla ne anlattığını merak edebiliriz. Bunlar tanı koyma yolları değildir; acele hükmü yavaşlatan küçük alışkanlıklardır. Kitabın asıl etkisi de burada başlar. 'Bu insanda ne bozuk?' sorusunun yanına 'Onun dünyası şu anda nasıl kuruluyor, ne onu zorluyor, hangi beceri hâlâ yol gösteriyor ve benden ne tür bir destek istiyor?' sorularını ekleriz. Cevabı her zaman bulamayabiliriz. Yine de sorunun değişmesi bakışı değiştirir; bakış değişince alay, öfke ve zorlamanın yerini merak, güvenlik ve birlikte çözüm arama ihtimali alır. Burada iki tuzaktan da uzak durmak gerekir. Birincisi, vakaları yalnız şaşırtıcı beyin numaraları gibi anlatıp gerçek insanların korkusunu, yorgunluğunu ve mahremiyetini unutmaktır. İkincisi, kitapta kendimize benzeyen tek bir ayrıntı bulunca hemen bir hastalık adı seçmektir. Hepimiz bazen anahtarı unuttur, yanlış kişiye el salları veya bir şarkıyı zihnimizden çıkaramayız. Sacks'ın vakalarında önemli olan tek belirti değil; belirtinin şiddeti, sürekliliği ve hayatı nasıl değiştirdiğidir. Böylece kitap bir tuhaflık albümü veya evde kullanılan tanı kılavuzu değil, insan zihnine daha sabırlı bakmayı öğreten bir pencere olarak kalır.

Kontrol edilen temel kaynaklar

Kitabın dört kısımdan ve 24 vaka başlığından oluşan düzeni Project 2061'in tam içindekiler kaydıyla karşılaştırıldı. Türkçe baskının güncel künyesi Yapı Kredi Yayınlarının kitap sayfasından, eserin yayın bağlamı Penguin Random House ve Oliver Sacks Foundation sayfalarından kontrol edildi. Tıbbi çerçevede Tourette sendromu için ABD Ulusal Nörolojik Hastalıklar ve İnme Enstitüsü, Wernicke-Korsakoff sendromu için ABD Ulusal Alkol Suistimali ve Alkolizm Enstitüsü, hayalet uzuv için MedlinePlus açıklamaları esas alındı. Bu adlar okuru sınava hazırlamak için değil, anlatının nereden doğrulandığını açık etmek için verildi.

İnternet adresleri

İçindekiler:

project2061.org/publications/rsl/online/TRADEBKS/TOCS/MANWHOMI.HTM. Türkçe

baskı: yapikrediyayinlari.com.tr/karisini-sapka-sanan-adam.aspx.

Yayıncı:

penguinrandomhouse.com/books/691748/the-man-who-mistook-his-wife-for-a-hat-by-oliver-sacks/

Oliver

Sacks

Foundation:

oliversacks.com/a-beautiful-gift-edition-of-the-man-who-mistook-his-wife-for-a-hat/.

Tıbbi bilgiler: ninds.nih.gov, niaaa.nih.gov ve medlineplus.gov. Erişim tarihi: 26

Temmuz 2026.